ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-27>

УДК 352:340.134

Дяків В.Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕРЕХІД ВІД ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ДО ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ: НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто та вивчено процес переходу від централізації до децентралізації влади на прикладі європейських держав та в контексті загальноєвропейських політичних тенденцій. Автором проаналізовано зародження децентралізаційних процесів від епохи Середньовіччя до вчень дослідників епохи Відродження та робіт науковців XIX–XXI століть, детально вивчено досвід Великобританії, Німеччини та Франції у процесі переходу від централізованих держав до децентралізованих. В роботі запропоновано авторський розподіл процесу децентралізації влади на періоди з коментарями, ознаками та висновками до кожного з них. Окрім того, в статті вивчено роль та вплив Ради Європи і Європейської хартії місцевого самоврядування на розвиток та становлення місцевого самоврядування в Європі та, зокрема, в Україні.

Ключові слова: децентралізація, адміністративна реформа, публічне врядування, місцеве самоврядування, унітаризм, централізація.

Diakiv Vitalii

Ivan Franko National University of Lviv

TRANSITION FROM A CENTRALIZED TO A DECENTRALIZED STATE IN THE CONTEXT OF PAN-EUROPEAN POLITICAL TRENDS: EXAMPLES FROM THE UNITED KINGDOM, GERMANY AND FRANCE

Summary. The article considered and studied transition process from centralization to decentralization of power in European states and in the context of European political trends. The author analyzed the beginnings of decentralization processes from the Middle Ages to the teachings of Renaissance researchers and the works of scientists from the 19th and 21st centuries, studied in detail the British experience, France and Germany in the process of transition from centralized to decentralized states. Author noticed the main features of the British model of decentralization, or as it is called Anglo-Saxon or devolution. This model is characterized by an absence of strong state control and a high degree of political accountability. Another case analysed in the article is Germany, whose decentralization experience represents a continental and delegating model. In Germany, local and state authorities work more as partners, since it is the partnership that is not only horizontal but also vertical. Like Germany, France is also a representative of the continental model of decentralization, but with its own characteristics that make it part of a separate deconcentration model. In this model, despite the extensive powers of local government, it is under the supervision and control of the state, although the level of control is weakened year by year. The work proposes the author's distribution of the process of decentralization of power over periods with comments, attributes and conclusions to each of them. The article also examines the role and impact of the Council of Europe and the European Charter of Local Self-Government on the development and development of local self-government in Europe and, in particular, in Ukraine. After having analysed the above-mentioned questions, author drew conclusions, which defined three stages of transition from centralized states to decentralized in Europe. The author emphasized the role of Ukraine in the current stage of development of the decentralization of power and it's further direction of reform.

Keywords: decentralization, administrative reform, public governance, local self-government, unitarianism, centralization.

Постановка проблеми. Процес децентралізації влади в Україні, що розпочався у 2014 році, став одним з паростків загальноєвропейської тенденції переходу від централізованого управління до децентралізованого, що бере свої початки задовго до 2014 року. Зважаючи на те, що Україна в силу об'єктивних причин, таких як відсутність власної держави, не могла бути в авангарді цих змін, такі процеси розпочались у нас після здобуття незалежності у 1991 році та перейшли в активну фазу лише після «Революції Гідності». Опираючись на досвід зарубіжних європейських держав, вкрай важливим є його вивчення для завершення про-

цесу переходу від централізованої унітарної держави до децентралізованої. Водночас, зважаючи на зовнішньополітичні фактори, такі як війна з Російською Федерацією, Україні важливо зберегти унітарність держави на фоні розширення повноважень на місцях. Але все це неодмінно актуалізує постановку та розгляд проблематики переходу від централізованої до децентралізованої держави у контексті загальноєвропейських політичних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Децентралізація влади, а також історія та досвід в європейських державах широко вивчаються вітчизняними й іноземними дослідниками, серед

яких знайомі є Ж. Гримо, Б. Ремон, Е. Віталь-Дюран, В. Шаповал, А. Ткачук, Ю. Ганущак, Л. Белей та чимало інших. Однак у них вкрай рідко розглядається тематика переходу від централізованої до децентралізованої держави в контексті загальноєвропейських політичних тенденцій і на прикладі одразу кількох «модельних»/еталонних країн, про що йтиметься у нашому дослідженні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що означена тема широко досліджена науковцями, залишається ряд проблем, шляхи розв'язання яких й досі є дискусійними. Одним із таких питань є шляхи апробації зарубіжного досвіду в проведенні процесу децентралізації влади, в тому числі в Україні, а загалом же тематика переходу від централізованої до децентралізованої держави у контексті загальноєвропейських тенденцій.

Мета дослідження полягає у вивченні шляху, який пройшли унітарні (деякі – раніше) європейські держави, такі як Великобританія, Німеччина та Франція, від вкрай централізованих до децентралізованих держав, а також у дослідженні впливу загальноєвропейських тенденцій на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Явище децентралізації влади – не нове. Часто дослідники, вивчаючи децентралізацію, її перші прояви на території Європи, ставлять як приклад Магдебурзьке право. На нашу думку, Магдебурзьке право – це скоріше про самоврядування як явище, а не про децентралізацію, хоча звісно про достатність до неї можна сміливо говорити.

Саме ж питання децентралізації влади вперше у публічній площині підняв німецький науковець Йоханн Альтузіус, який вступив у диспут зі своїм французьким колегою Жаном Боденом. Як відомо Ж. Боден був теоретиком абсолютизму та вважав, що суверенна монолітна монархія є ідеальною моделлю держави, а федерація чи, тим паче, місцева (на той час насамперед йшлося про феодалне) управління несе лише загрозу державі та подальшу роздробленість. Своєю чергою, на початку XVII століття Й. Альтузіус висунув ідею федералізації тодішніх держав. На його думку, сувереном повинен бути не монарх, а народ. Стосовно ж місцевого самоврядування, то саме регіональна, тобто місцева, влада повинна мати якомога ширші повноваження та права для розв'язання проблем та самої організації побуту на рівні місцевої громади, а не центральна влада, котра на той час фактично не рахувалась із місцевими потребами. Й. Альтузіус в своїх працях чи не вперше вводить принципи субсидіарності в управлінні державою, хоча сам принцип з'явиться й апробується значно пізніше.

Після зародження ідей про децентралізацію влади до їхнього впровадження пройшло декілька століть. Лише з середини XIX століття в Західній Європі розпочинається процес децентралізації влади, а в сучасному розумінні це стається й ще пізніше – лише після Другої світової війни [9, с. 210]. Саме після 1945 р. у європейських державах розвиток місцевого самоврядування став асоціюватись з розвитком демократії загалом, а «локомотивом» зростання та зміцнення ролі місцевого самоврядування стала Рада Єв-

ропи. Результатом післявоєнного акцентування на місцевому самоврядуванні стало прийняття Конгресом місцевих і регіональних влад Європи та під егідою Ради Європи «Європейської Хартії місцевого самоврядування» у жовтні 1985 р. Ця Хартія стала свого роду конституцією для органів місцевого самоврядування у всій Європі і визначила права, функції та повноваження місцевого самоврядування у будь-яких сферах, на котрі поширюється компетенція органів місцевого самоврядування [1, с. 38].

Для нашого дослідження є важливим аналіз Європейської хартії місцевого самоврядування, з ратифікацією якої в кожній з держав Європи розпочиналась нова віха у розвитку місцевого самоврядування. Хартією гарантується децентралізація влади і впровадження принципу субсидіарності [4, с. 203]. Відповідно до цього документу, органам місцевого самоврядування гарантовано не лише право на самостійність у прийнятті рішень, а й принцип невторчання державної влади у справи місцевого самоврядування. Винятком можуть бути тільки ситуації, коли вирішення проблеми самими лише силами органів місцевого самоврядування є або неефективним, або неможливим. Окрім цього, у Хартії зафіксовано політичні, економічні й інші права, які забезпечують незалежність місцевого самоврядування від центральної влади або від наднаціональних державних утворень. Після ратифікації Хартії держава повинна здійснити й зміни у своєму законодавстві, які би закріпили економічну, політичну й адміністративну автономність органів місцевого самоврядування. Тобто у даному випадку йдеться про децентралізацію влади. Для прикладу, Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування лише у 1997 році (а набула чинності вона з 1 січня 1998 р.), проте зміни до законодавства, що стосуються тої ж політичної чи економічної автономії, тривають й по сьогоднішній день.

Отже, Європейська хартія місцевого самоврядування стала основоположним документом, який зробив невідворотним процес переходу від централізованих держав до децентралізованих. Її прийняття й імплементація в законодавство країн-членів Ради Європи посилює й зміцнює роль місцевого самоврядування, а також зробило місцеве самоврядування повноправним гравцем на загальнодержавній політичній мапі.

Для кращого розуміння процесу переходу від централізованих держав до децентралізованих зупинімось на декількох прикладах держав, де застосовано відмінні моделі децентралізації влади: Великобританії – з її деволюційною моделлю, Німеччині – з делегованою моделлю та Франції – з її деконцентраційною моделлю (або ж англосаксонською та континентальною моделями) [3, с. 27].

Великобританія стала прикладом держави, де успішно збудували «місцеве самоврядування в монархії», а її модель децентралізації влади отримала назву деволюційної. Ця назва бере свій початок з кінця XIX століття, коли в Ірландії розпочався рух за незалежність, як наслідок якого уряд почав процес передачі місцевим органам влади політичних й інших повноважень. Сьогодні ж під деволюцією розуміють процес передачі політичних повноважень з приводу при-

йняття рішень та відповідальності з національного рівня та субнаціональний рівень, а сам ж термін походить від англійського «to devolve», що в перекладі означає «передавати».

Англійський парламентаризм та історичний розвиток Великої Британії яскраво продемонстрували прагнення народу цієї держави до самоврядування та самостійності. Перші ознаки переходу від централізованого управління до децентралізації влади виявились наприкінці XIX століття, коли центральна влада передала на місця адміністративну владу мирових суддів. А вже на початку XX століття уряд продовжив передавати ті чи інші повноваження «до низу», адже спочатку передали освітні повноваження (шкільні ради тощо), а згодом – й у сфері медицини. Загалом же в першій половині XX століття в Великобританії відбувався процес децентралізації партнерського типу, коли центральні органи влади і місцева влада почали діяти як партнери, а процес передачі повноважень на місця відбувся доволі швидко й без обтяжень.

Але вже з другої половини XX століття в Великобританії, попри її традиції парламентаризму, і на відміну від, наприклад, Франції децентралізація влади починає набувати іншого типу: на заміну партнерським відносинам приходить агентський тип. Агентський тип децентралізації передбачає ту ж передачу повноважень на місця, проте з важливим уточненням – держава ставить наглядачів та контролює мало не всі дії місцевого самоврядування [8, с. 57]. Така зміна, як і розвиток автономії органів місцевого самоврядування, стала певним відкритом від децентралізації влади. Проте вже починаючи з прем'єрства Тоні Блера у Великобританії повертаються до процесу децентралізації влади та відновлення автономності місцевого самоврядування. На сьогодні Великобританія є децентралізованою державою, в якій місцеве самоврядування є автономним, з широким спектром повноважень і високим рівнем відповідальності за прийняття рішень органами місцевого самоврядування [12, с. 420].

Значно інший шлях переходу від централізованої держави до децентралізованої свого часу пройшла Німеччина. Німецька модель децентралізації влади отримала назву делегованої. Вона передбачає собою процес делегування повноважень та обов'язків «згори вниз», проте центральні органи влади не призначають місцеві. Навпаки, місцеві органи самоврядування є виборними і не мають прямої залежності від центру, що дає їм автономність у прийнятті рішень.

Вікова роздробленість німецьких територій, а також водночас сильний абсолютизм з сусідством «вільних міст» і корпоративізм суспільно-економічного життя німців сформували своєрідну німецьку модель децентралізації влади. Перехід до децентралізованої держави у ФРН, на відміну від Великобританії, був задуманий не на центральному рівні, а «знизу». Беруть свій початок вони в 60-70-х роках XX століття від реформи місцевого самоврядування. Їхньою метою було забезпечити можливість виконання більшості державних функцій на місцях, будь-то великі чи малі громади. Починаючи ж із 80-х років XX століття, в Німеччині шляхом децентралізації влади вирішили боротись з такими пробле-

мами, як соціальне неблагополуччя і безробіття. Передавши на рівень громад питання соціального захисту, інвестиційної привабливості тощо, держава змогла успішно вирішити вищезазнані проблеми. Як наслідок, усі майбутні реформи в сфері децентралізації влади мали не лише політичний, а насамперед і соціально-економічний характер.

У XXI столітті принцип децентралізації влади був взятий на озброєння Християнсько-демократичним союзом Німеччини. Саме децентралізація влади стала основою програми розвитку Німеччини за рахунок зменшення впливу центральної влади і посилення інститутів громадянського суспільства. Німецька модель децентралізації влади характеризується відсутністю чіткої ієрархії [7, с. 87], адже у ній можлива передача повноважень не лише «зверху вниз», але й на одному рівні між різними інституціями. Як і в британській моделі, держава передає більшість соціальних функцій на місцевий рівень, однак, на відміну від Великобританії, в Німеччині роблять більший акцент на громадську участь у сфері надання послуг [2, с. 105], аніж на принципи вільного ринку.

Врешті, третім шляхом переходу від централізованої до децентралізованої держави пішла Франція. Впродовж своєї історії Франція залишалася дуже централізованою державою і лише після Великої Французької революції 1789 року були зроблені перші кроки в сторону самоврядування та децентралізації влади. Проте вже за декілька років була проведена нова адміністративно-територіальна реформа, батьком якої став Наполеон. Такий адміністративно-територіальний устрій, а заодно й нова система державного управління проіснували з невеликими змінами аж до середини XX століття.

Попри те, що до другої половини XX століття Францію відносили до вкрай централізованих держав, ще наприкінці XIX століття відбулись перші серйозні рухи в напрямі децентралізації влади. У 1871 році був прийнятий Закон, що створював на рівні департаментів аналог районів у сучасній Україні, представницькі органи – Генеральні ради, членів яких обирали прямим голосуванням. Вже у 1884 році, окрім департаменту, який вже мав представницький орган, було дозволено обирати мерів та ради комун, а самі комуни стали самостійною частиною державного механізму. Повноваження, що були надані у цей період місцевому самоврядуванню, це безумовно крок до децентралізації влади. Проте не забезпечивши їх ресурсами на виконання цих повноважень, центральна влада позбавила їх одного з засадничих принципів децентралізації влади – автономності.

Ситуація змінилась вже після Другої Світової війни. Для відбудови держави тодішній президент П'ятої Республіки Шарль де Голль обрав правильну модель – централізації влади та побудови сильної вертикалі. Проте з часом вона почала давати збій і радше гальмувала розвиток, аніж забезпечувала рівномірне зростання, як було в перші роки після війни. Тому у 1968 р. Ш. де Голль (в рамках чинної сьогодні конституційної моделі П'ятої республіки, а не Четвертої – відразу після Другої світової війни і до 1958 р.) запропону-

вав провести «регіоналізацію» або децентралізацію влади. Було запропоновано передати широкі повноваження на рівень регіонів, дозволити місцевому самоврядуванню на регіональному рівні створювати спільні проекти, об'єднуватись в ініціативи, вільно керувати своїми коштами тощо.

Проте, не отримавши підтримки на загальнодержавному референдумі, ця ідея так і не реалізувалась, а процеси децентралізації влади у Франції відновились лише в 1982 році з прийняттям «Закону Дефера». Офіційна назва цього закону звучить як «Закон про права і повноваження комун, департаментів та регіонів», а на його меті було визначення правил гри, тобто принципів, за якими взаємодіяло місцеве самоврядування з державою [6, с. 196]. Одним із основних наслідків «Закону Дефера» стало послаблення ролі префектів, тобто контрольних функцій держави, і надання регіонам статусу територіальної громади, як пропонував Ш. де Голль майже за два десятиліття до цього.

Відтак фактично в 80–90-і роки XX століття було закладено основи французької децентралізації влади. Наступними етапами стали врегулювання питань щодо міжкомунальної співпраці, створенням агломерацій (зокрема й «Великого Парижу») та співпраці вже між самими агломераціями. Невдовзі, зокрема починаючи з ХХІ століття, Франція розпочала процес укрупнення комун, а вже з 2016 року розпочалась реформа з укрупнення департаментів. Таким чином досягнуто нову мету – зменшення бюрократії та чиновницького апарату зі збереженням ефективності місцевого самоврядування. Тим не менше, процес децентралізації влади у Франції й досі не завершений. Держава постійно контролює останні тенденції та зміни, а механізм децентралізації влади постійно змінюється й при цьому залишається стабільним в основних принципах: автономності місцевого самоврядування, «спостереженні й допомозі, а не контролі», публічності управління та субсидіарності.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, загалом можна говорити, що перші прояви децентралізації влади виникли ще в епоху Середньовіччя, але, на нашу думку, в справжньому переході від централізованої держави до децен-

тралізованої можна виокремити щонайменше три періоди нової та новітньої політичної історії:

1) Перший період охоплює кінець ХІХ – початок ХХ століть. Саме у цей час в Європі, а конкретно у Франції, з'являються Генеральні ради, перші представницькі органи управління в регіонах, що попри обмежену владу були передвісниками децентралізації влади. Адже вже ХІХ століття, в період Третьої Республіки у Франції, обирались мери й муніципальні ради;

2) Другий період починається після Другої світової війни й завершується наприкінці ХХ століття. У цей час післявоєнна Європа потребувала відбудови й шляхом для відбудови було обрано розвиток місцевого самоврядування, яке поруч з соціально-економічним розвитком мало гарантувати повсюдність відновлення та забезпечення прав громад і регіонів на самоврядність, автономність та самотуність;

3) Третій період розпочався на початку ХХІ століття й триває до сьогодні. Основним його викликом у Європі стала вимога публічного врядування та збільшення ефективності місцевого самоврядування шляхом автоматизації та цифровізації/діджиталізації послуг. В авангарді цього етапу поруч з такими країнами, як Франція, Чехія та Польща, ми вважаємо, стоїть й Україна. Проте, на відміну від наших західних партнерів, в Україні залишаються й ознаки другого періоду децентралізації влади, а саме домінантною є соціально-економічна складова [4, с. 18]. Для більшості громадян України децентралізація влади стала асоціюватись із відновленими лікарнями, школами, стадіонами та збудованими новими дорогами, у той час як інклюзія, публічність і прозорість відійшли на другий план, коли ж в Західній Європі все навпаки.

Відтак в цілому у статті було проаналізовано декілька європейських країн, а в кожній з них процес децентралізації влади як динамічним і такий, що триває й досі. З огляду на це, перспектива цього дослідження полягає в тому, що кінцевої точки реформи з децентралізації влади в Україні немає й бути не може, а отже досвід західних держав є важливою складовою для подальшого вивчення й реалізації цієї реформи в Україні у порівняльній перспективі.

Список літератури:

- Белей Л. Децентралізація будить у звичайних громадян відповідальність за свою малу батьківщину. *Український тиждень*. 2014. № 17. С. 38–39.
- Белова В.Б. Германия. Вызовы XXI в. *Весь мир*. 2009. С. 104–105.
- Величко В.О., Фролов О.О. Концепції місцевого самоврядування. *Форум права*. 2015. № 4. С. 26–30.
- Гройсман В. Місце та роль децентралізації влади у процесах становлення громадянського суспільства. *Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15. С. 9–18.
- Задорожний О. Європейська хартія місцевого самоврядування. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Парламентське видавництво, 2011. С. 253.
- Колодій О.М. Досвід децентралізації у Франції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2018. Т. 29(68). № 1. С. 195–199.
- В. Колесников, О. Чистякова, Е. Мельниченко. Муниципальное управление в Германии и России: Kommunale Verwaltung in Deutschland and Russland (материалы российско-германской научно-практической конференции) / Фил. зарегистрированного союза «Фонд им. Фридриха Эберта в Российской Федерации», Волгоградская акад. гос. службы. Волгоград, 2007. С. 99.
- Ноздрачев Е.В. Концепция деволюции в новейшей истории Великобритании. *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия : Гуманитарные и социальные науки*. 2015. № 5. С. 55–58.
- Роман В. Моделі децентралізації влади країн Європейського Союзу. *Демократичне врядування*. 2013. Вип. 12. С. 206–213.
- Тарасенко Т. Проблема децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування в Україні. *Державне управління місцевого самоврядування*. 2014. № 2(21). С. 277–286.

11. Ткачук А.Ф. Латвія: довга дорога реформ. Робочі записки. Легальний статус. 2015. С. 56.
12. Alper Ozmen. Notes to the concept of decentralization. *European Scientific Journal*. April. 2014. Edition. Vol. 10. P. 415–424.

References:

1. Belei L. (2014) Detsentralizatsiia budyt u zvychaynykh hromadian vidpovidalnist za svoju malu batkivshchynu [Decentralization makes ordinary citizens responsible for their small homeland]. *Ukrainskyi tyzhden*, no. 17, pp. 38–39.
2. Belova V.B. (2009) Germaniya. Vyzovy XXI v. [Germany. Challenges of the XXI century]. *Ves' mir*, pp. 104–105.
3. Velychko V.O., Frolov O.O. (2015) Kontseptsii mistsevoho samovriaduvannia [Concepts of local self-government]. *Forum prava*, no. 4, pp. 26–30.
4. Hroisman V. (2015) Mistse ta rol detsentralizatsii vlady u protsesakh stanovlennia hromadianskoho suspilstva [The place and role of decentralization of power in the processes of formation of civil society]. *Demokratychni vriaduvannia*, vol. 15, pp. 9–18.
5. Zadorozhnyi O. (2011) Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. Politychna entsyklopediia [European Charter of Local Self-Government. Political encyclopedia]. Redkol.: Yu. Levenets, Yu. Shapoval ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. (in Ukrainian)
6. Kolodii O.M. (2018) Dosvid detsentralizatsii u Frantsii. [Experience of decentralization in France]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Derzhavne upravlinnia*, vol. 29(68), no. 1, pp. 195–199.
7. Kolesnikov V., Chistyakova O., Mel'nicenko E. (2007) Munitsipal'noe upravlenie v Germanii i Rossii: Kommunale Verwaltung in Deutschland and Russland [Municipal government in Germany and Russia] Fil. zaregistrirovannogo soyuza "Fond im. Fridrikha Eberta v Rossiyskoy Federatsii". Volgograd: Volgogradskaya akad. gos. sluzhby. (in Russian)
8. Nozdrachev E.V. (2015) Kontseptsiiya devolyutsii v noveyshey istorii Velikobritanii [The concept of devolution in the recent history of Great Britain]. *Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye i sotsial'nye nauki*, no. 5, pp. 55–58.
9. Roman V. (2013) Modeli detsentralizatsii vlady krain Yevropeiskoho Soiuzu [Models of decentralization of power in the European Union]. *Demokratychni vriaduvannia*, vol. 12, pp. 206–213.
10. Tarasenko T. (2014) Problema detsentralizatsii v reformuvanni mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [The problem of decentralization in the reform of local self-government in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia mistsevoho samovriaduvannia*, no. 2(21), pp. 277–286.
11. Tkachuk A.F. (2015) Latvija: dovha doroha reform. Robochi zapysky [Latvia: a long road to reform. Working notes]. Kyiv: Lehalnyi status. (in Ukrainian)
12. Alper Ozmen (2014) Notes to the concept of decentralization. *European Scientific Journal*, April, vol. 10, pp. 415–424.